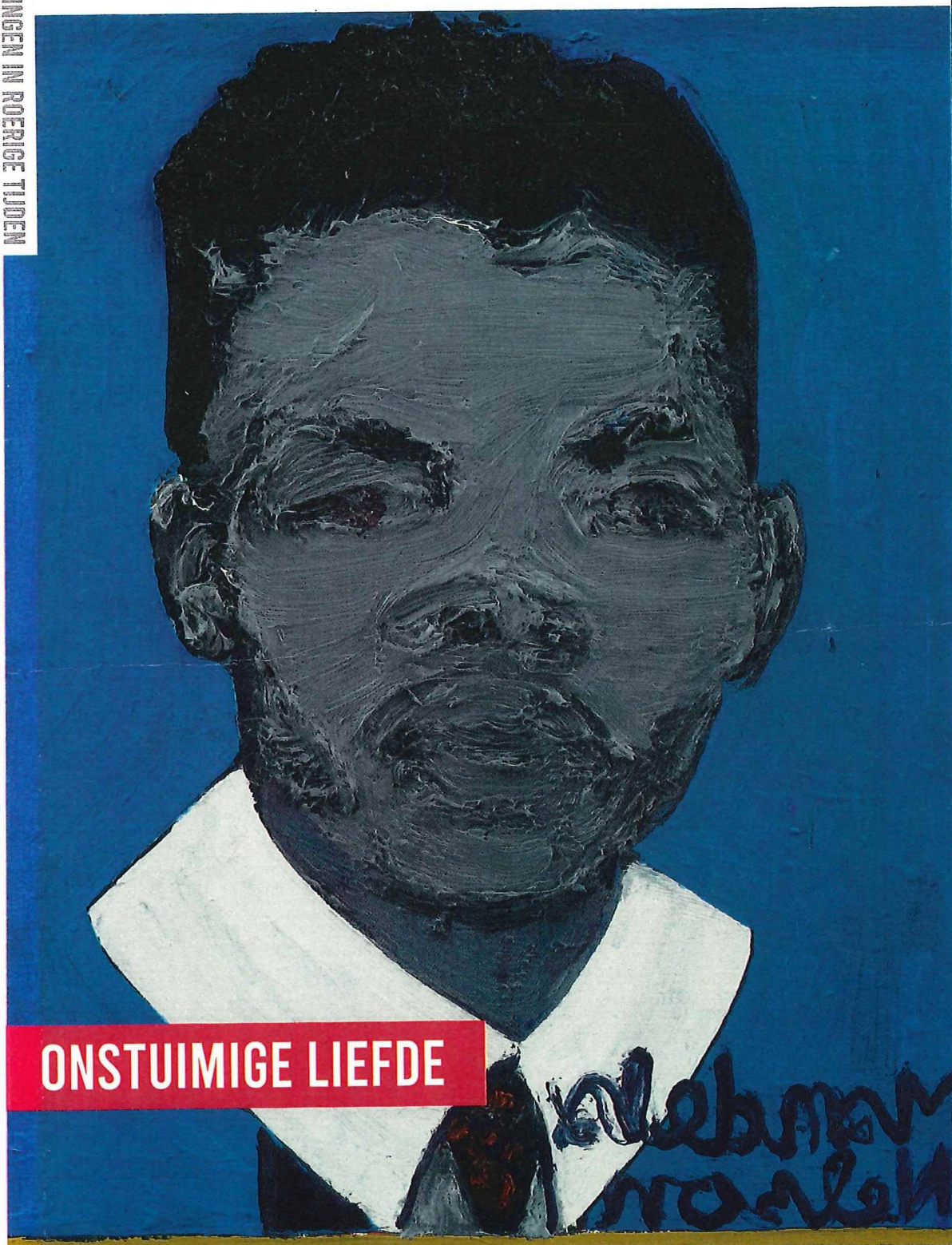

Speling

Tijdschrift voor bezinning 2023

ONSTUIMIGE LIEFDE

IN DEZE SPELING:

Frank van de Schoor, *Bij het omslag* • 3

Redactioneel, *Onstuimige liefde* • 4

Jean-Jacques Suurmond, *Verrukkelijk, verschrikkelijk is de liefde* • 6

Alexandra Nagel, *Etty Hillesum en Julius Spier, een grensoverschrijdende liefde* • 13

Bep van Muilekom, *Verbroken verbinding* • 20

Rob Faesen, *Onstuimige mystieke liefde: Richard van Saint-Victor* • 26

Grietje Dresen, *'Laet mij sterven, opdat ghij mocht leven'.
Liefde en zelfverlies in laatmiddeleeuwse vrouwenmystiek* • 32

Désanne van Brederode, *Pitloze druiven* • 40

Willem Maarten Dekker, *Onstuimig protestants* • 46

Nadia Kroon, *Een zuster op zoek naar liefde* • 52

Daan Van Speybroeck, *Laten zien wat niet kan worden gezien:
over onstuimige liefde in de beeldende kunst* • 58

Madeleine Timmermann, *'Mag ik je even knuffelen?'* • 66

Marjeet Verbeek, *Marie Heurtin – over een amour sauvage* • 72

Gerard Swüste, *De liefde van de Levende is totaal* • 78

Door Brouns-Wewerinke, *'Koelte waar 't onstuimig is' –
Het ene lichaam en de vele leden* • 84

Geert Schiettecatte, *Het Hooglied in de Karmeltraditie* • 90

'MAG IK JE EVEN KNUFFELÉN?'

MADELEINE TIMMERMANN

Terwijl ik naar binnen loop, komt er iemand naar me toe die ik nog nooit gezien heb. Ze komt heel dichtbij, slaat haar armen om me heen en roept luid: 'Ik ben blij dat je er bent!' Zou deze spontane omhelzing in een andere context plaatsvinden, bijvoorbeeld in een winkelcentrum, dan zou ik me wellicht ongemakkelijk voelen of misschien onheus bejegend. Maar dit overkomt me in het ontmoetingscentrum van een organisatie waar mensen met een verstandelijke beperking wonen en zorg ontvangen. Ik werk er nog niet zo lang en ik ken nog niet iedereen, maar dat is voor deze vrouw blijkbaar geen belemmering om lichamelijke aanraking te zoeken. Wat doet het met mij? Ik realiseer me dat deze bewoonster me over de drempel helpt en ik voel me welkom in een wereld die voor mij nog onbekend en eigenlijk ook vreemd is.

In deze bijdrage verken ik de dunne grens tussen heilzaam en ongepast lichamelijk contact in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. Uit de dagelijkse praktijk destilleer ik een aantal voorbeelden die ik vanuit een zorgethische invalshoek bekijk.¹ Ook put ik uit mijn ervaring van geestelijke verzorging in een hospice. Ten slotte kom ik uit bij bronnen waar ik zoek naar spirituele voeding.

AANRAKEN ALS WERK

Een groot deel van de zorghandelingen aan mensen met een matige of ernstige verstandelijke beperking is lichamelijk van aard. Het gaat over ondersteuning of overname bij wassen, aankleden, toiletgang, eten, drinken en bewegen. Het functionele van de handeling kan overstegen worden door persoonlijke aandacht en afgestemde zorg in een ervaring van weldaad. Als de bewoner een handeling als heilzaam ervaart, dan geeft dat de zorgverlener vaak voldoening. Aan de andere kant is er het risico dat de zorgverlener, onbedoeld, leed toevoegt. Dat is voor de bewoner niet fijn, maar ook menig zorgverlener valt dit zwaar. Ook kan het gebeuren dat de zorgverlener ongepaste aanrakingen moet incasseren: spugen, knijpen, een gerichte of verdwaalde mep of een onverwachte kopstoot. Dat kan niet de bedoeling zijn van werken in de zorg, maar het gebeurt soms wel, en het doet wat met de medewerkers in kwestie. Daarom is het belangrijk dat er tijd, kennis en kunde beschikbaar is voor ethische reflectie over deze complexe aspecten van de dagelijkse praktijk.

Het vel-voelen lost het leed van de ander niet op, maar laat weten of voelen dat de ander gezien wordt.

Reflecteren over alledaagse dilemma's is een competentie die alle medewerkers kunnen leren en waarin ze kunnen groeien als professional en als mens. Het kan gaan over onmacht en macht, maar ook over brood met of zonder

korstjes, of over wel of geen hulp geven bij het optrekken van een broek. Dat laatste was onderwerp van een ethische reflectie. In het team wordt stimuleren van zelfredzaamheid en zelfstandigheid hoog gewaardeerd. Maar waar wringt het dan bij die ene bewoner? Door het verder uit te diepen op het niveau van waarden en normen groeit het besef dat er wat veranderd is. Sluipenderwijs is de bewoner lichamelijk achteruitgegaan, ze loopt tegen de 80. Heeft ze mogelijk ergens pijn? Wat betekent dat voor de manier van omgang en zorgen? In dit voorbeeld komt er ook ruimte om onmacht en verdriet te delen, omdat 'onze Mariëtte' zo achteruitgaat. Ze woont al meer dan 25 jaar binnen de organisatie en sommige cliëntbegeleiders kennen haar al net zolang. De zorg voor mensen met een verstandelijke beperking kenmerkt zich door langdurige relaties. Dat is waardevol en vraagt om zorgvuldige ondersteuning van de betrokkenen.

AANRAKEN ALS TROOST

Behalve tijdens zorghandelingen wordt er in het leven met een verstandelijke beperking op meer momenten aangeraakt. Door covid-19 is extra duidelijk geworden hoeveel betekenis lichamelijk contact heeft.² Niet bij iedereen, maar bij veel bewoners is het een basisbehoefte. Een hand vasthouden geeft houvast. Strelen laat voelen: wees maar niet bang, ik ben bij je. Een knuffeltje is een teken dat je blij bent dat de ander er is. Waar taal en woorden tekortschieten ontstaat er ruimte om te spreken met behoedzame aanraking. Psychiater Dirk De Wachter noemt het de troost van het kleine goede doen. Het vel-voe-

len³ lost het leed van de ander niet op, maar laat weten of voelen dat de ander gezien wordt. Via aanraking kun je overbrengen dat je geraakt bent door de tragiek van de ander. Zoals de vraag: 'Kan ik iets voor je doen?' in het gelijknamige lied van De Dijk zoekend wordt ingevuld.⁴

Kan ik iets voor je zijn
een soort arm om je heen?
Zodat het iets minder schrijnt
en je niet zo alleen?

Het lied vertolkt een voorzichtig aftasten: wat is gepast en heilzaam in deze situatie, binnen deze specifieke relatie?

*Sinds er landelijk de nodige ophef
is over grensoverschrijdend
gedrag sluipt de onrust ook de
drempel over van het hospice.*

Een arm om je heen? Is dat oké voor jou? Past het voor mij? Deze vragen horen ook in het domein van de zorg aan de orde gesteld te worden. Als de zorgverlener de zorg afstemt op wat de ander goeddoet, en daarbij binnen haar eigen grenzen blijft, is het in theorie eenvoudig te doen. Maar in de praktijk ligt het complexer.

Sinds er landelijk de nodige ophef is over grensoverschrijdend gedrag sluipt de onrust ook de drempel over van het hospice waar ik destijds als geestelijk verzorger aan verbonden was. De vraag die rondzingt: mag je als medewerker van het hospice – beroepskracht of vrijwilliger – troostend een hand op de schouder leggen van een patiënt

of naaste? Zelfs als je vanuit de relatie dit gebaar goed hebt afgewogen, zou een ander het kunnen interpreteren als grensoverschrijdend gedrag. Die gedachte veroorzaakt bij een aantal medewerkers onrust en onzekerheid. Anderen vinden het wat ver gezocht, maar het is actueel.

We gaan daarom in moreel beraad. Samen stilstaan, luisteren naar elkaar en ontdekken wat er op het spel staat aan gevoelens, waarden, normen en standpunten. Onze zorgvuldig afgewogen conclusie luidt dat een troostende aanraking in het hospice in principe tot goede zorg behoort. Als dat op basis van argwaan en angst niet meer kan, dan houdt het hospice op een plaats te zijn waar warme zorg geboden wordt. Dan wordt het een kil sterfhuis. Dat staat haaks op wat van essentiële waarde is in de palliatieve terminale zorg. Maar het hospice is ook onderdeel van de samenleving en we beseffen dat een zorgzame aanraking anders kan uitpakken dan de goedbedoelde intentie. Daarom is het noodzakelijk dat zorgmedewerkers – professionals en vrijwilligers – de competentie van het reflecteren bewust oefenen en integreren in de dagelijkse zorgpraktijk, die boordevol zit met kleine en grote ethische afwegingen.

GERAAKT DOOR AANRAKEN

Een inkijkje in de wereld van mensen met een verstandelijke beperking wordt gegeven in televisieprogramma's waaraan mensen met het syndroom van Down deelnemen. Echter via deze uitzendingen wordt een eenzijdig tipje van de sluier opgelicht. Daarachter ligt een, verborgen, wereld van mensen die ernstig verstandelijk beperkt zijn. Zij

zijn ons vreemd. Onze angst voor het vreemde van hen is wellicht onze existentiële angst voor het vreemde in onszelf?⁵ Zijn we bereid ons hart te openen voor de verhalen over medemensen die de televisie-uitzendingen niet halen?⁶

Een cliëntbegeleider vertelt me over haar ervaringen. Als zij-instromer in de zorg maakt ze haar entree in een woning waar bewoners verblijven met een ernstige meervoudige beperking.⁷ Deze term is een aanduiding voor mensen die naast een ernstige verstandelijke beperking (IQ lager dan 25), ook lichamelijke beperkingen hebben. Velen van

ruimte. Per ongeluk valt er een beker koffie om. Heel eerlijk vertelt ze dat ze eigenlijk weer zo snel mogelijk weg wilde: 'Er flitste op dat moment een gedachte door me heen die ik eigenlijk liever niet hardop zeg, maar ik dacht toen: zijn deze mensen ook mensen?'

Heel eerlijk vertelt ze dat ze eigenlijk weer zo snel mogelijk weg wilde.

Onze angst voor het vreemde van hen is wellicht onze existentiële angst voor het vreemde in onszelf?

hen kunnen niet goed zien en horen. De communicatie beperkt zich tot lichaamstaal en de kunst om hen te 'lezen'. Vaak is er sprake van epilepsie, spasmen en vergroeiingen. Bij een aantal van hen komt soms of met regelmaat gedrag voor dat wij niet goed begrijpen. Voorbeelden van dit moeilijk verstaanbare gedrag zijn: zichzelf verwonden, onverwacht agressief naar anderen reageren of zich angstig in zichzelf terugtrekken.

Als de cliëntbegeleider in opleiding voor het eerst de woning binnenkomt, begint een van de bewoners hele harde monotone geluiden te maken, een ander zit weggedoken achter haar handen en weer een ander zit in een rolstoel en schudt heftig met haar bovenlichaam heen en weer. Er vliegt een bord met boterhammen door de

Maar ze blijft. Beetje bij beetje leren zij en de bewoners elkaar kennen. Nu vertelt ze enthousiast hoe mooi haar werk is en hoeveel voldoening het geeft om een bewoner zo te benaderen en aan te raken dat zijn lichaam zich kan ontspannen. Een zeldzame glimlach van een andere bewoonster is als een feestje. Een van hen gaf haar een teken van herkenning na haar vakantie. Ze is bij deze groep bewoners in haar element. De relatie van haar en haar collega's vormt de basis voor een zo goed mogelijk leven voor deze mensen die zij onder hun hoede hebben genomen. Hun toewijding brengt me bij Henri Nouwen die indringend schrijft over zijn ervaringen met Adam.

In 1986 besluit Henri Nouwen, toen 55 jaar oud, priester en hoogleraar spiritualiteit aan de Universiteit van Harvard, te gaan werken en leven in de Arkgemeenschap van geestelijk en lichamelijk gehandicapten. Hij krijgt de taak om te gaan zorgen voor Adam, een man die niet kan praten, voortdurend epileptische aanvallen heeft en zonder hulp niet kan bewegen. Het lijfelijk zorgen voor een ander is iets nieuws voor

Nouwen. Het gaat hem in het begin heel moeilijk af. Nouwen schrijft hoe hij zijn weerstand moet overwinnen om Adam te leren aanraken bij de verzorging. Hierin ervaart hij zijn eigen gebrek. Maar Nouwen is geraakt door de mens die hij is tegengekomen op zijn levensweg. Adam is tot weinig in staat en kan zichzelf niet ontplooien. In termen van prestatie leveren is hij nutteloos en een last. Maar voor Nouwen is Adam niet tot last, integendeel, het is een helende ervaring, omdat voor Adam zorgen ook zorgen voor zichzelf is.⁸

SPIRITUELE VOEDING IN PRAKTIJK

Nouwen verbindt zijn ervaringen met Adam aan het goddelijke mysterie. Voor mij is de getuigenis van Nouwen een inspiratiebron, die ik als een spiegel voor zelfreflectie gebruik op mijn ontdekkingstocht in de wereld van mensen met een verstandelijke beperking. Ik zet dubbel in: wat kan ik leren van de ontmoetingen met mensen met een verstandelijke beperking en wat mag ik voor hen betekenen?

'Leo, we zien je nooit meer terug, dat is verdrietig, maar nu gaan we knallen. Daar hou je van, en ik ook.'

In onze organisatie markeren we het overlijden van een bewoner met een warmteviering. Dit is een afscheidsviering, warm en waardig door afstemming op de belevingswereld van medebewoners, en de medewerkers van de woning en de dagbesteding. De naaste familie

is ook genodigd. Deze keer herdenken we Leo. Hij is 61 jaar geworden. Zijn moeder vertelt dat er altijd is gezegd dat hij niet oud zou worden, en nu toch 61. 'Maar ja,' vervolgt ze, 'het valt me zwaar om als moeder mijn zoon te overleven. Aan de andere kant,' voegt ze aarzelend toe, 'ik hoef me nu geen zorgen meer te maken voor als ik er niet meer ben. Het is volbracht, daar ben ik dankbaar voor.'

De warmteviering wordt gevuld met herinneringen en verhalen uit het dagelijks leven, favoriete muziek en passende symbolen. Alle bewoners komen met de begeleiders naar voren om een kaarsje aan te steken op het herdenktafeltje. Er staat een foto van Leo, bloemen en spulletjes die bij hem passen: een telraam, een zonnebril en een cd van Frans Bauer. Al die lichtjes vormen kleine puntjes van troost en verbinding. Dikke tranen worden gehuild, om Leo, maar ook om ouders die gemist worden. Overal zie ik lieflijke verbindingen: troostende armen die meewiegen op het ritme van verdriet, handen die vasthouden en strelen. Het verdriet is er en het mag er zijn zolang het duurt, en dan is er weer ruimte voor het volgende. Een van de bewoners komt het podium op en spreekt luid en duidelijk in de microfoon: 'Leo, we zien je nooit meer terug, dat is verdrietig, maar nu gaan we knallen. Daar hou je van, en ik ook.' Hij zingt keihard mee met het bekende lied van Frans Bauer: 'Heb je even voor mij?' Gulle lachen vullen de ruimte en lichamen gaan vanzelf bewegen op de maat van de muziek. Zo herdenken we samen in de warmteviering, die ruimte geeft aan een ieder en aan alle emoties die loskomen. Ook bewoners die in een kleine gesloten wereld leven, voelen de

sfeer feilloos aan. Ik verwonder me en sluit de warmteviering af met het ontroerende gedicht van Hans Andreus:⁹

Je bent zo
mooi
anders
dan ik,

natuurlijk
niet meer of
minder
maar

zo mooi
anders,

ik zou je
nooit

anders dan
anders willen.

‘Dank je wel, Leo, dat wij een stukje op jouw levensweg mochten meelopen.’ Dan volgt een groot applaus, dat is een krachtig afsluiting van een waardevolle en warme bijeenkomst. Het helpt mij om in het hier en nu te zijn, meer uit het hoofdkantoor,¹⁰ meer in verbinding met emoties die ongefilterd gedeeld worden. Mensen die we ‘beperkt’ noemen, laten mij ervaren hoe eenvoudig en kostbaar een aanraking kan zijn. Van een knuffel kun je zomaar een beetje meer mens worden.

MADELEINE TIMMERMANN (1965) is theoloog, zorgethica en zorgtrainer. Als adviseur ethiek en geestelijk verzorger is ze verbonden aan S&L Zorg.
(info@madeleinetimmermann.nl)

Noten

- 1 Mieke Grypdonck, Linus Vanlaere, Madeleine Timmermann, *Zorgethiek in praktijk. De basis*, Tielt 2018, 19-37.
- 2 Zie: <https://www.awvb.nl/onderzoek/ervaringen-van-mensen-met-een-verstandelijke-beperking-ouders-en-zorgprofessionals-tijdens-covid-19/>
- 3 Dirk De Wachter, *Vertrouwingen. Gewone woorden van Dirk De Wachter*, Tielt 2022, 35, 54.
- 4 Zie: <https://www.songteksten.nl/songteksten/361150/de-dijk/kan-ik-iets-voor-je-doen.html>
- 5 Herman Meininger, *Verhalen verbinden. Een narratief-ethisch perspectief op sociale integratie van mensen met een verstandelijke handicap*, Amsterdam 2007, 10-11. Zie ook: Julia Kristeva, *De vreemdeling in onszelf*, Amsterdam 1991, 12, 201.
- 6 Arjan Lubach, *De avondshow met Arjan Lubach. En nou is het afgelopen met down-entertainment*. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=wuFIZOtnyCo>
- 7 <https://www.kennispleingehandicaptensector.nl/clientgroepen/ernstige-meervoudige-beperking>
- 8 Henri Nouwen, *Adam. Een vriendschap*, Tielt 1998, 10-15, 45-46.
- 9 Hans Andreus, *Je bent zo mooi anders. Liefdevolle gedichten*, Haarlem 2018. In 2024 wordt een herdruk verwacht van deze bloemlezing.
- 10 Voor het gebruik van deze beeldspraak heb ik me laten inspireren door diverse columns van Annemiek Schrijver via: <https://kro-ncrv.nl/>